

УДК 94(470-477)
DOI: 10.30970/sls.2019.68.3075

**ПАНСЛАВІЗМ У СУЧАСНІЙ РОСІЇ:
АКАДЕМІЧНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР
(на прикладі ідейної спадщини М. Данилевського)**

Наталія КОВАЛЬЧУК

*Український Католицький Університет
вул. Козельницька 2а, кімн. 422, Львів, 79026
Кафедра світової історії нового і новітнього часу
email: nkoval@ucu.edu.ua*

У статті аналізуються сучасні прояви панславізму в академічних, освітніх та політичних колах Російської Федерації на прикладі вивчення і популяризації інтелектуальної спадщини Миколи Данилевського – російського вченого-природознавця і консервативного філософа, автора відомої праці “Росія і Європа”. Розглядаються також актуальні теоретичні підходи, які дають змогу пояснити присутність філософсько-історичних концепцій XIX ст. в сучасному російському політичному дискурсі.

Ключові слова: панславізм, російський імперіалізм, М. Данилевський, “Росія і Європа”.

Зі зростанням міжнародної напруженості, погіршенням стосунків РФ зі США та Європейським союзом через анексію Криму та військову інтервенцію на сході України все помітнішою стає присутність ідей панславізму у пропагандистському арсеналі Кремля. Російські політики, науковці, громадські діячі консервативного спрямування у своїх виступах нерідко озвучують основну тезу панславізму про відмінність й одвічне протистояння Росії і Заходу і саме в світлі цієї тези пояснюють природу актуальних конфліктів, систему європейських санкцій та вкрай негативну реакцію керівництва РФ на геополітичний вибір України (Розумний, ред., 2018, с.207–209; Ковальчук, 2016, с.194).

За висновками дослідників, на актуалізацію панславістських ідей у пострадянській Росії впливають і зовнішньополітичні сюжети, і зміни в її внутрішньополітичному курсі. Найважливішими міжнародними подразниками, які дотепер провокували відродження панславістської риторики, були, зокрема, криза і розпад Югославії, а також вже згадані події, пов'язані з втратою контролю над Україною (Розумний, ред., 2018, с.207; Troebst, ed., 2014, s.21). Серед внутрішніх чинників насамперед треба відзначити третю президентську каденцію В. Путіна (2012), яка відзначається переходом до більш консервативного політичного курсу, агресивнішою зовнішньою політикою та все виразнішими проявами імперської ностальгії в офіційній риториці і пропаганді (Розумний, ред., 2018, с.16). Таку політику підтримує значна частина російських громадян. Згідно з соціологічними дослідженнями, зокрема результатами проекту “Політичні ідеї російського суспільства”, більшість респондентів, незалежно від віку і соціально-

економічного статусу, демонструє однаково сильну ностальгію за радянським минулим та відчуттям приналежності до великої держави. Сумарно такі результати сприяють зміцненню авторитарних тенденцій і забезпечують підтримку агресивного зовнішньо-політичного курсу РФ (Kasamara, Sorokina, 2012, p.287).

Створюючи ідеологічну платформу для нового російського авторитаризму, пропагандисти РФ часто використовують спадщину консервативних мислителів середини XIX ст., оскільки саме в імперському минулому вбачають джерело майбутньої величі. Особлива увага проявляється до М. Данилевського – йдеться про численні спроби як наукового, так і відверто прикладного переосмислення його спадщини в контексті останніх геополітичних змін. На нашу думку, ця обставина свідчить про адаптацію сучасним російським академічним та офіційним дискурсом ідей панславизму в його найбільш агресивній формі. Останнім часом у Москві, Сімферополі та інших містах відбулося кілька конференцій (у тому числі за підтримки уряду РФ), учасники яких використовували концепцію Данилевського як пояснювальний інструмент аналізу політичних подій (Буренков, ред., 2014; 2016). Провідні ідеї М. Данилевського зазвучали і в офіційних виступах високопосадовців, зокрема Президента РФ Володимира Путіна. Сучасні дослідники висловлюють припущення, що російський президент трактує конфлікти сучасного світу як “зіткнення цивілізацій”, що є оновленою інтерпретацією ідей, викладених у праці М. Данилевського “Росія і Європа” (1871) (Eltchaninoff, 2018).

Книгу М. Данилевського російські дослідники називають “першим і єдиним” цілісним викладом панславистської доктрини (Балуев, 2001; Вандич, 1998, с.581; Бажов, 1997). У ній учений категорично заперечував існування глобального цивілізаційного процесу, натомість, пропонував теорію автономних культурно-історичних типів (цивілізацій) (Вандич, 1998, с.583). При цьому, культурно-історичні типи, за його визначенням – це “плем’я або сім’я мов, які характеризуються окремою мовою або групою мов доволі близьких між собою для того, щоб їх спільність відчувалася безпосередньо” (Данилевський, 2011, с.113). Очевидно, таке визначення робило акцент саме на мовних критеріях, оскільки вони давали можливість виділити особливу слов’янську цивілізацію, попри те, що західна (або романо-германська) цивілізація такому визначенню не відповідала. За Данилевським, цивілізації перебували між собою в ієрархічній взаємодії, переживали природні періоди розквіту і занепаду. Цілком у дусі свого часу і згідно з його власним освітнім і професійним профілем (Данилевський був біологом та фахівцем з рибного господарства), ієрархію цивілізацій і їх перспективи автор оцінював за аналогією з живим організмом, застосовуючи інструментарій та термінологію природничих наук. Так, він стверджував: “І народи народжуються, досягають різних стадій розвитку, старіють – і помирають [...] що називається природньою смертю чи старечою неміччю” (Данилевський, 2011, с.93).

Згідно з одним із законів, сформульованих ученим, повернути цивілізаційну молодість неможливо. Йшлося про Китай та Індію, кінець яких, з точки зору Данилевського, неминучий. Вище в його ієрархії розташовувалися “одноосновні” цивілізаційні організми: єврейський, побудований “виключно на релігії”, еллінський, що опирався на культуру, а також римський, який, за Данилевським, розвивав лише “політичну сторону людської діяльності” (2011, с.572).

Живим і двоосновним автор вважав романо-германський культурно-історичний тип, побудований на науці і промисловості, але позбавлений політичного змісту і релігії. На переконання Данилевського, після того, як Європа зреклася істинного (тобто православно) християнства, місія “збереження релігійної істини” перейшла до Росії та народів

слов'янського культурно-історичного типу (2011 с.580). Оскільки, вважав Данилевський, всі необхідні складові (релігія, культура, політика, наука і промисловість) у слов'ян є або скоро будуть, це неминуче означатиме величне майбутнє для сім'ї народів (2011 с.580).

Теоретизування Данилевського мали прикладне застосування – його гіпотези екстраполювалися на сучасну йому політичну ситуацію. Як виразник слов'янофільського міфу, він найбільш повно сформулював ідею протиставлення Росії Європі як чужій і навіть ворожій цивілізації: “Європа не лише дещо чуже нам, але навіть вороже, її інтереси не тільки не можуть бути нашими інтересами, а й у більшості випадків протилежні їм” (Данилевский, 2011, с.528). Автор наголошував на вродженій ненависті Європи до Росії і стверджував, що російська закордонна політика повинна керуватися насамперед слов'янськими інтересами, сприяти руйнуванню Габсбурзької й Османської імперій та створенню слов'янської федерації під владою російського царя. На думку М. Данилевського, історичне призначення “миролюбної” Росії може бути реалізоване лише шляхом війни: “Рано чи пізно, хочемо чи не хочемо, але боротьба з Європою [...] неминуча через східне питання, тобто заради свободи і незалежності слов'ян, заради володіння Царградом, – заради всього того що, на думку Європи, є предметом незаконного честолюбства Росії, а на думку кожного росіянина, достойного цього імені, є необхідною вимогою її історичного покликання” (2011, с.521–522).

Для кращого розуміння змісту теорії необхідно брати до уваги історичний контекст публікації “Росія і Європа”. Журнальна версія публікувалась у журналі “Заря” протягом 1869 р., а повноцінне книжкове видання побачило світ лише через два роки (Полещук, 1993, с.152). Ряд факторів внутрішньої і зовнішньої політики – реформи 1860-х років, процеси модернізації і капіталістичного розвитку, поразка у Кримській війні, яка продемонструвала відсталість Росії порівняно з західноєвропейськими державами – стимулювали у той час дискусію про взаємні стосунки Росії та європейських країн (Балуев, 2001, с.8; Полещук, 1993, с.152). Відродження панславістських ідей на межі ХХ–ХХІ ст. сучасні дослідники пов'язують із атмосферою розчарування, яке відчуває значна частина росіян після розпаду СРСР та внаслідок проведення болісних ринкових реформ (Янов, 2016). Таке осмислення події, яка, за відомим визначенням В. Путіна, була “найбільшою геополітичною катастрофою століття” (Путин, 2005), сприяє поширенню реваншистських настроїв, адже імперська ідеологія пропонує привабливий образ геополітично величній Росії як центру слов'янського світу та альтернативи західному домінуванню.

Така ситуація не є новою. Ідеї слов'янської єдності в Російській імперії, а згодом у Радянському Союзі та Російській Федерації не лише стимулювали розвиток академічного слов'янознавства, а й традиційно виконували політичну функцію, оскільки формулювали ідеологічні гасла на підтримку планів домінування держави у Східній Європі та на Балканах. Така роль слов'янофільської доктрини у формі політичного панславізму особливо проявлялася під час війн і міжнародних конфліктів. Так, незадовго до Східної кризи 70-х років ХІХ ст. саме лідери слов'янофілів мобілізували громадськість та чинили тиск на царський уряд з метою активнішого втручання його в конфлікти на Балканах та Близькому Сході (Валіцький, 1998, с.572; Kohn, 1960, pp.175–181). На початку ХХ ст. відновився інтерес до проєктів політичного єднання слов'ян у формі неославізму – ліберального політичного напрямку, прихильники якого намагалися примирити суперечливі інтереси деяких слов'янських народів (насамперед росіян і поляків), а також залучити до оновленого панславістського руху представників українських політичних середовищ (Ковальчук, 1998, с.139–145; Ненашева, 1984).

Ідея слов'янського єднання для боротьби з німецькою загрозою була також однією із провідних тем радянської пропаганди під час війни з нацистською Німеччиною. Як констатує О. Каковкіна, "російська історична еліта, в тому числі й слов'янознавча, [...] була затребувана в якості спеціалістів, здатних доповнити історичну частину пропаганди від імені титульної нації – "великого російського народу" (2008, с.155). Така ж думка, зокрема, відверто задекларована у редакційній статті першого номера журналу "Славяне" за 1943 р.: "Існує центр об'єднання слов'ян заради відсічі нахабним німецьким розбійникам. Це Росія" (Досталь, 2009, с.59). Комуністична ідеологія другої половини ХХ ст. також містила елементи панславізму, адже ця ідея використовувалась як допоміжний засіб згуртування частини країн-сателітів навколо Радянського Союзу. Вже навесні 1945 р., під час переговорів із лідерами Центральної і Південно-Східної Європи, Сталін неодноразово викладав своє бачення післявоєнного майбутнього регіону як "союзу слов'янських народів" (Досталь, 2009, с.61–63). З точки зору сучасних російських консервативних політиків, Радянський Союз і справді був однією з форм російської державності. Так, Сергій Бабурін, заступник голови Державної думи II і IV скликань, у програмній статті відновленого часопису "Славяне" визнав, що єдність східних слов'ян в особі Росії "в ХХ столітті набула форми Радянського Союзу" (2015, с.6).

Сам факт відродження журналу "Славяне" в січні 2015 р. свідчить про вагомість ідей панславізму в контексті сучасного російського владного і пропагандистського дискурсу. Програмна стаття поновленого часопису й інші його матеріали дозволяють скласти уявлення про сучасну панславістську інтерпретацію подій новітньої історії, включно з радянським і пострадянським періодом, югославською кризою та подіями на київському Майдані. Як стверджує С. Бабурін, ці події були інспіровані США, які в процесі встановлення європейської гегемонії намагаються заволодіти основним геополітичним призом – Україною. Інтерпретуючи Майдан та війну на Сході України як "укро-атлантичний виклик слов'янству", автор активно цитує класиків панславізму О. Хомякова, К. Леонтьєва, М. Данилевського, застосовує пропагандистські кліше другої половини ХІХ ст. щодо актуальних політичних подій (Бабурін, 2015, с.9).

Актуальність ідей Данилевського в контексті сучасної російської ідеології підкреслюють також численні пропагандисти його спадщини. Наприклад, Сергій Кисельов, доцент Таврійського університету у Сімферополі (на окупованому півострові заклад функціонує під назвою "Кримський федеральний університет"), у своєму інтерв'ю, опублікованому на порталі "Русская идея", стверджує, що "сьогодні кожен випуск новин підтверджує тези Данилевського" (Киселев, 2014). Автор, який є лауреатом премії Данилевського "за видатні досягнення в області прогностики і футурології в російськомовній літературі", пояснює: "Що таке книга "Росія і Європа"? Це рефлексія мислячого росіянина з приводу наслідків Кримської війни для Росії як держави [...] Книга Данилевського – це всебічний аналіз того, чи має Росія право як самостійна цивілізація, держава, розвиватися за своїми внутрішніми законами чи вона повинна бути жалюгідним додатком, наслідуючи чужу... ворожу цивілізацію?" (Киселев, 2014).

Така оцінка ролі М. Данилевського, висловлена восени 2014 р., не є цілком новою чи унікальною. Прояви інтересу до його концепції у літературному, науковому та політичному контекстах спостерігались і раніше. Ім'я вченого-натураліста, філософа, автора праці "Росія і Європа" повернулось із забуття у 90-х роках ХХ ст. – саме тоді воно почало згадуватися у літературному чи краєзнавчому контексті. У 1994 р. ентузіасти віднайшли місце поховання Данилевського, за два роки до того відбулись перші присвячені йому літературні читання. У 2007 р. було встановлено пам'ятник на могилі ученого, а Парламент

Кримської АР прийняв програму заходів з увіковічення його пам'яті (Киселев, 2015).

Актуальність праць Данилевського проголошувалася на наукових зібраннях та політичних обговореннях. Так, Володимир Максименко, на той час – старший науковий співробітник Інституту Сходознавства РАН, виступив із аналізом книги “Росія і Європа” на круглому столі Вільного економічного товариства ще у лютому 2003 р. На думку дослідника, книга містить “правильні духовні орієнтири до розуміння плину всесвітньої історії і, разом із цим, науковий метод, який працює в пошуках практичної відповіді на глобальні виклики 21 століття” (Максименко, 2003). Відповіддю на “глобальні виклики”, яку пропонує В. Максименко, повинно стати створення “навколо Росії всеслов'янського союзу (термін Данилевського), або федерації слов'янських держав”. Перешкодою для реалізації геополітичного проекту є “західництво”, яке автор, слідом за Данилевським, називає “хворобою російського суспільства” (Максименко, 2003).

Трактування ідей Данилевського не лише як філософської й історичної концепції, а й як інструмента для пояснення і обґрунтування геополітичних рішень траплялося в науковій літературі і публіцистиці і до подій 2014 р., однак саме анексія Криму призвела до небувалої актуалізації тематики в академічних і політичних колах. Так, у листопаді 2014 р. в Курську відбулася науково-практична конференція “Творча спадщина М. Я. Данилевського і завдання Росії у XXI ст.”, основним організатором якої став Інститут російсько-слов'янських досліджень ім. М. Я. Данилевського. У доповідях, виголошених на конференції, автори зосереджувалися на осмисленні й інтерпретації праці “Росія і Європа”, теорії культурно-історичних типів та її філософських, культурологічних та геополітичних аспектів. За словами організаторів, однією з ключових проблем була “проблема взаємин Росії і Заходу, можливості механічного перенесення західно-європейських культурних традицій, економічних і політичних інститутів на російський ґрунт” (Буренков, ред., 2014, с.5). Цілковито у дусі самого Данилевського доповідачі підкреслювали нетотожність Росії і Європи та обговорювали унікальність російського шляху розвитку. Так, на думку одного з авторів, “Данилевський переконливо довів, що Європа і Росія – не дві однакові політичні одиниці, а складові частини двох різних культурно-історичних типів” (Буренков, ред., 2014, с.6). З точки зору інших учасників, з цього випливає потенційна небезпека наслідування європейських зразків, або, за Данилевським, “європейничанья”. Відмова від “власних цінностей” і набуття нових може призвести до “духовної а згодом і фізичної” смерті нації. Альтернативою, на думку іншої доповідачки, є “реалізація російського шляху культурно-історичного розвитку”, адже “культурна самоідентифікація Росії як країни з переважанням суспільного інтересу над особистим повинна призвести до мобілізаційного ривка” (Буренков, ред., 2014, с.6).

Деякі учасники конференції не лише робили теоретичні уможлядні висновки, а й вважали за можливе перевести дискусію в площину актуальних політичних новин. Наприклад, О. В. Буренков підкреслив важливість вивчення і пропаганди ідей Данилевського в справі виховання молоді та формування офіційної російської ідеології для обґрунтування подій 2014 р.: “Сьогодні перед Росією з новою силою постає проблема стосунків із Заходом [...]. Події на Україні 2014 року ознаменували новий етап “Походу на Схід” західної цивілізації, спрямований виключно проти Росії з метою остаточного вирішення “Східного питання” (Буренков, ред., 2014, с.12).

Ще більшою мірою політичний порядок денний прочитується в програмі конференції, яка відбулась у травні 2015 р. в Сімферополі під назвою “Творча спадщина М. Я. Данилевського та її значення для наукової думки Росії і Криму”. Відкриваючи конференцію, представник адміністрації окупованого Криму визнав, що “в рамках цієї

конференції ми розглядаємо процеси, пов'язані зі збереженням, захистом і розвитком Русского Мира...” (Буренков, ред., 2015, с.15). Більшість доповідей мала виразне консервативне і антизахідне спрямування, яке в деяких випадках набувало комічних форм. Зокрема, один із доповідачів застерігав проти загроз, які приносить в російську культуру оперний спів як типово західний жанр (Буренков, ред., 2015, с.48–52).

Своєрідним апогеєм переосмислення й актуалізації спадщини Данилевського російськими владними середовищами стала конференція “Спадщина М. Я. Данилевського в забезпеченні цивілізаційного розвитку і духовного суверенітету Росії” (Москва, 27 січня 2016). Організатори конференції – Російський інститут стратегічних досліджень (РИСИ), підпорядкований Президентіві РФ, та недержавна організація Лаборатория Мысли. Директором РИСИ на той час був М. Фрадков (колишній прем'єр міністр Російської федерації, глава служби зовнішньої розвідки). Той факт, що організатори нібито академічної конференції мали прямий стосунок до владних кіл Росії, підтверджує актуальність ідей Данилевського в контексті формування нового ідеологічного дискурсу. Програма форуму, зокрема, передбачала розгляд таких питань:

- Значення теорії культурно-історичних типів М.Я. Данилевського для розвитку Росії в ХХІ столітті.
- Сучасні стосунки Росії і Заходу в світлі ідей М.Я. Данилевського.
- Інтеграційні проекти (СНД, ШОС, БРІКС, Євразійський Союз) в контексті теорії культурно-історичних типів.
- Події в Криму і в Україні у світлі вчення М.Я. Данилевського.

Очевидно, що вивчення спадщини науковця і його філософської та геополітичної доктрини було вкрай політизованим і максимально залученим до інтерпретації сучасних проблем. Також програма, крім перелічених питань, передбачала розгляд інших геополітичних конфігурацій, зокрема стосунків Росії з Туреччиною і Китаєм. Можна стверджувати, що програма відображала основні тенденції політичного життя і геополітичного становища Росії та намагалася реагувати на актуальні виклики, спричинені агресивними кроками цієї держави в міжнародній політиці (ізоляцію, конфлікт із західними центрами впливу через анексію Криму та збройну інтервенцію на Сході України) і шукати вихід із цієї ситуації (спроба формування Євразійського простору, підкреслення ролі України як частини слов'янської православної цивілізації і т.д.)

Українська тематика, присутня у програмі конференції, також підтверджує той факт, що Україна перебуває в центрі російської імперської міфології, а панславизм як імперська ідеологія становить елемент оновленого імперського дискурсу, метою якого є відновлення контролю над територіями колишньої імперії та Радянського Союзу, насамперед України. Деякі виступи на московській конференції є особливо характерними. Так, Євген Іванов, політолог та голова прокремлівської НДО “Лаборатория мысли”, наголосив, що ідеї Данилевського повинні бути затребувані елітами, а самого мислителя повинен цитувати Президент (РИСИ, 2016).

Професор В. Багдасарян, представник Інституту російської історії РАН, висловив упевненість, що ідеї Данилевського можуть стати основою нового ідеологічного будівництва в Росії – цьому сприятиме “поворот російського правлячого класу в бік цивілізаційного дискурсу під час подій 2014–2015”. Директор інституту російсько-слов'янських досліджень імені М. Я. Данилевського А. Буренков відзначив важливість застосування аналітичного апарату Данилевського до сучасних стосунків Росії і Заходу (РИСИ, 2016).

Численні посилання на Данилевського та його праці містяться в аналітичних матеріалах РИСИ. Так, доповідна записка Ільгара Мамедова (березень 2016), яка називається

“Світова система – зміст і тенденції”, містить короткий виклад основних положень праці російського ідеолога “Росія і Європа” (визначення культурно-історичних типів, закони розвитку і занепаду, перспективи слов'янської цивілізації, яка повинна стати досконалішою за всі попередні). Він підкреслює також, що, за Данилевським, боротьба з Європою неминуча. На завершення автор висловлює думку, що “модель Данилевського” може консолідувати Росію і стати привабливою для сусідніх країн (Мамедов, 2016).

Серед визначальних ідейних ознак, які вказують на сприйняття сучасним російським офіційним дискурсом ідей Данилевського, є використання їх В. Путіним в офіційних виступах і програмних документах. Французький філософ Мішель Єльчанинов підкреслює, що Путін читає російських консервативних філософів, зокрема М. Данилевського, чия філософія є однією з підвалин його геополітичної доктрини (Eltchaninoff, 2018). Подібну думку висловлює історик Олександр Янов, на думку якого основні ідеї своєї програмної статті “Росія. Національне питання” (2012) Путін запозичив саме у Данилевського (Янов, 2012). Про це, на думку вченого, свідчать і використовувані ним термінологія, і основні ідеї. Так, В. Путін називає Росію “державою-цивілізацією”, “унікальною цивілізацією” з особливим “культурним кодом”, з “історичним досвідом, якого немає більше ні в кого” (Путін, 2012). Данилевський ідентифікував Європу як “романо-германський” культурно-історичний тип (або цивілізацію). На його думку, ця цивілізація переживала занепад, тоді як нова слов'янська цивілізація лише формувалася. Слідом за ним, путінські спічрайтери наголошують, що європейський мультикультуралізм зазнав поразки, натомість, “полікультурна” цивілізація Росії має шанси на розвиток і піднесення.

Як стверджують автори аналітичної записки українського Національного інституту стратегічних досліджень, опорою путінського режиму є особлива імперська ідентичність росіян, яка поєднує ряд суперечливих концептів та ідеологем. З одного боку, вона містить віру в особливу місію російського народу, а з другого – підкреслює тяглість історичної імперської традиції, сучасним втіленням якої виступає Російська Федерація (Розумний, ред., 2018, с.125). Одночасно Путін уособлює протест проти “диктату ліберальних демократій Заходу, що виник після завершення холодної війни і тримався до останнього часу” (Розумний, ред., 2018, с.126). Якщо розпад Радянського Союзу уможливив цей “диктат”, то повернення Росії до імперської традиції, за задумом Кремля, повинно його побороти.

Теорія культурно-історичних типів М. Данилевського становить одну з найяскравіших форм імперської ідеології в її панславистському варіанті. Саме тому Путін час від часу звертається до його спадщини у своїх промовах. На засіданні Ради з міжнародних стосунків за участю президента РФ у лютому 2013 р. під час обговорення Стратегії національної політики до 2025 р. йшлося про зміцнення позицій російської нації на основі кількох ідейних джерел. Одне з них Путін сформулював так: “Росія – держава-цивілізація. Ця ідея була прописана у середині XIX століття Данилевським як культурно-історичний тип” (2013).

На пленарному засіданні XXII російського народного собору Путін знову процитував Данилевського: “... Голос Росії в світі майбутнього буде звучати гідно і впевнено. Це зумовлено і нашою традицією, і нашою внутрішньою духовною культурою, самосвідомістю і, нарешті, самою історією нашої країни як *самобутньої цивілізації*. І тут хочу нагадати слова видатного російського мислителя XIX століття Миколи Данилевського: “... Жодна цивілізація не може пишатися тим, що вона представляє вищу точку розвитку...” Сьогодні розуміння такої складності розвитку цивілізацій є фундаментальною основою для багатополярного світу, для відстоювання принципів міжнародного права”

(Путин, 2018). Отже, спираючись на ідею культурно-історичних типів, президент РФ не аналізує реальне співвідношення сил у науково-технічній, економічній, соціальній сферах, а переводить розмову в сферу імперської міфології, яка значно важче піддається верифікації і раціональному аналізу.

Популярність Данилевського як у другій половині XIX ст., так і на початку XXI ст. пояснюється пропонованою ним ідеєю реваншу. Якщо у 70-х роках XIX ст. в основі піднесення панславистських ідей була поразка у Кримській війні, то травми, пов'язані з розпадом Радянського Союзу, програшем у Холодній війні і приниженням 90-х років стимулювали імперську ностальгію у значної кількості сучасних росіян. У ситуації конфлікту із Заходом, політичної та економічної кризи російські еліти інструменталізують спогади про колишню велич та використовують їх для політичної мобілізації.

Деякі вчені (зокрема С. Требст) пропонують дещо інший підхід, розглядаючи безліч проявів слов'янської ідеї після офіційного згорання панславистського руху в ширшому інтелектуальному та культурному контексті. Запропонований ученим і його колегами термін "постпанславизм" відображає його подібність із іншими сучасними ідеологіями (такими як постфемінізм чи посткомунізм), а також неоднозначний та суперечливий характер цього явища (Troebst, ed., 2014).

Викладений у статті матеріал свідчить, що панславизм продовжує функціонувати в різних культурно-політичних контекстах, у тому числі переживає нове піднесення у Росії XX–початку XXI ст. Слов'янські мотиви сьогодні присутні не лише в мистецьких чи академічних наративах, як показує приклад сучасного звернення до ідей Данилевського – вони періодично інструменталізуються з політичною метою. В уявному світі російського (пост)панславизму Росія виглядає сильнішою за держави Заходу, здатною стати центром притягання для слов'янських сусідів. Радикальний російський націоналізм запозичив порядок денний панславистів другої половини XIX ст. з метою відновлення втраченого впливу в Центральній і Південно-Східній Європі. Таким чином, спосіб представлення спадщини Данилевського та маніпулювання нею дає важливе розуміння ролі панславизму в сучасній російській політичній уяві.

Список посилань

- Eltchaninoff, M., 2018. *Inside the Mind of Vladimir Putin*. London: University Press.
<http://kremlin.ru/events/president/news/59013> [Дата звернення: 26 листопада 2019]
- Kasamara, V. and Sorokina A., 2012. Imperial ambitions of Russians. *Communist and Post-Communist Studies*, 45, pp.279–288.
- Kohn, H., 1960. *Pan-Slavism, It's History and Ideology*. New York: Vintage Books.
- Troebst, S., 2014. Post-Panslavism? Political connotations of Slaviness in 21th Century Europe. *Post-Panslavismus. Slavizität, Slavische Idee und Antislavismus um 20 und 21 Jahrhundert*. Göttingen: Wallstein Verlag, s.17–21.
- Бабурин, С., 2015. Славяне в водоворотах современного мира. *Славяне*, 1, с.4–14.
- Бажов, С. И., 1997. *Философия истории Н.Я. Данилевского*. Москва: Институт Философии РАН.
- Балуев, Б. П., 2001. *Споры о судьбах России. Н.Я. Данилевский и его книга "Россия и Европа"*. Тверь: Булат.
- Буренков А. В., ред., 2014. *Творческое наследие Н. Я. Данилевского и задачи России в XXI веке* Материалы международной научно-практической конференции (26–27 ноября 2014 г.). Курск: Издательство Курской государственной сельскохозяйственной академии.

Буренков А. В., ред., 2016. *Творческое наследие Николая Яковлевича Данилевского и его значение для научной мысли России и Крыма. Материалы международной научно-практической конференции*. Курск: Издательство Курской государственной сельскохозяйственной академии.

Валіцький, А., 1998. *В полоні консервативної утопії: структура і видозміни російського слов'янофільства*. Київ: Основи.

Данилевский, М., 2011. *Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому*. Москва: Благословение.

Досталь, М. Ю., 2009. *Как Феникс из пепла. (Отечественное славяноведение в период Второй мировой войны и первые послевоенные годы)*. Москва: Институт Славяноведения РАН.

Каковкина, О. Н., 2008. Идея славянского единства и Украина на страницах журнала "Славяне" // *Вопросы германской истории*, 2008, с.152–175.

Киселев, С., 2014. *Сегодня каждый выпуск новостей подтверждает тезисы Данилевского*. [онлайн] Русская идея. Доступно: <https://politconservatism.ru/interview/kazhduy-vypusk-novostey-podtverzhdaet-tezisy-danilevskogo> [Дата звернення 12 листопада 2019]

Киселев, С., 2016. Об истории возвращения имени и творческого наследия Н. Я. Данилевского из небытия в 1990-е и 2000-е годы в Крыму. В: А. В., Буренков, ред. *Творческое наследие Николая Яковлевича Данилевского и его значение для научной мысли России и Крыма. Материалы международной научно-практической конференции*. Курск: Издательство Курской государственной сельскохозяйственной академии.

Ковальчук, Н., 1998. Російські слов'янські товариства та українське питання на початку ХХ ст. *Вісник Львівського Університету. Серія історична*, 33, с.139–145

Ковальчук, Н., 2016. Ідеї панславізму в сучасному російському офіційному дискурсі і пропаганді. *Проблеми слов'янознавства*, 65, с.193–200.

Максименко, В., 2003. *Данилевский и геополитическая интерпретация истории*. [онлайн] Аналитическое обозрение. Доступно: <http://www.pravoslavie.ru/analit/030325110429.htm> [Дата звернення 11 листопада 2019]

Мамедов, И. М., 2016. *Мировая система: содержание и тенденции*. [онлайн] Доступно: <https://riss.ru/analitics/28181/> [Дата звернення 26 листопада 2019]

Ненашева, З. С., 1984. *Идейно-политическая борьба в Чехии и Словакии в начале ХХ в.: Чехи, словаки и неославизм. 1898–1914*. Москва: Наука.

Полещук, Т., 1993. Росія, Європа і слов'янство у трактуванні М. Данилевського. *Проблеми слов'янознавства*, 45, с.152–154.

Путин, В. В., 2005. *Послание Федеральному Собранию Российской Федерации 25 апреля 2005*. [онлайн] Доступно: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931> [Дата звернення 24 листопада 2019]

Путин, В. В., 2012. *Россия: национальный вопрос*. [онлайн] *Независимая газета*. Доступно: http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html [Дата звернення 26 листопада 2019]

Путин, В. В., 2013. *Выступление на заседании Совета по межнациональным отношениям*. [онлайн] Доступно: <http://kremlin.ru/events/president/news/17536> [Дата звернення: 26 листопада 2019]

Путин, В. В., 2018. *Выступление на пленарном заседании XXII Всемирного русского народного собора*. [онлайн] Доступно:

Розумний, М. М., ред., 2018. *Режим Путіна: перезавантаження – 2018*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень.

Российский институт стратегических исследований. *Учасники конференції в РИСИ: ідеї Данилевського повинні бути востребовані елітами*. [онлайн] РИСИ. Доступно: <https://riss.ru/events/25832/> [Дата звернення: 25 листопада 2019]

Янов, А., 2007. *Николай Данилевский и исторические перспективы России*. [онлайн] Доступно: <https://polit.ru/article/2007/11/16/yanov/> [Дата звернення 26 листопада 2019]

Янов, А., 2012. *У кого Путин “списал” свою статью на самом деле?* [онлайн] Доступно: <https://snob.ru/profile/11778/blog/46401> [Дата звернення 26 листопада 2019]

References

Baburin, S., 2015. *Slavs in the Vortex of the Modern World*. Slaviane, 1, pp.4–14. (In Russian)

Baluev, B. P., 2001. *Disputes about the Fate of Russia. N.Y. Danilevsky and his Book “Russia and Europe”*. Tver: Bulat. (In Russian)

Bazhov, S. I., 1997. *Philosophy of History by N.Y. Danilevsky*. Moscow: Institute of Philosophy, Russian Academy of Sciences. (In Russian)

Burenkov, A. V., ed., 2014. *The Creative Legacy of N.Y. Danilevsky and the Tasks of Russia in the 21st century*. Proceedings of the International Scholarly Conference (26– 27 November 2014). Kursk: Publishing House of the Kursk State Agricultural Academy. (In Russian)

Burenkov, A. V., ed., 2016. *The Creative Legacy of Nikolay Yakovlevich Danilevsky and its Significance for the Scholarly Thought of Russia and the Crimea*. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Kursk: Publishing House of the Kursk State Agricultural Academy. (In Russian)

Danilevsky, M., 2011. *Russia and Europe. A View at the Cultural and Political Relations of the Slavic world to the German-Romanesque*. Moscow: Blagoslovenii. (In Russian)

Dostal, M. Y., 2009. *Like Phoenix from Ashes. (Slavic studies During the Second World War and the First Postwar Years)*. Moscow: Institute of Slavic Studies, Russian Academy of Sciences. (In Russian)

Eltchaninoff, M., 2018. *Inside the Mind of Vladimir Putin*. London: University Press.

Kakovkina, O. N., 2008. The idea of Slavic unity and Ukraine on the pages of Slaviane Magazine. *Issues of German History*, pp.152-175. (In Russian)

Kasamara, V. and Sorokina, A., 2012. Imperial ambitions of Russians. *Communist and Post-Communist Studies*, 45, p. 279–288

Kiselev, S., 2014. *Today, every news issue confirms Danilevsky's theses. Russian idea*. [online] Available at: <https://politconservatism.ru/interview/kazhdyy-vypusk-novostey-podtverzhaet-tezisy-danilevskogo> [Accessed November 12, 2019] (In Russian)

Kiselev, S., 2016. On the history of the return of the name and creative heritage of N.Ya. Danilevsky from the Oblivion in the 1990s and 2000s in the Crimea. In: A. V., Burenkov, ed. *The Creative Legacy of Nikolay Yakovlevich Danilevsky and its Significance for the Scholarly Thought of Russia and the Crimea. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Kursk: Publishing House of the Kursk State Agricultural Academy. (IN Russian)

Kohn, H., 1960. *Pan-Slavism, It's History and Ideology*. New York: Vintage Books.

Kovalchuk, N., 1998. Russian Slavic Societies and the Ukrainian Question at the Beginning of the Twentieth Century. *Bulletin of the University of Lviv. Historical Series*, 33, pp.139–145. (In Ukrainian)

Kovalchuk, N., 2016. Ideas of Pan-Slavism in Contemporary Russian Official Discourse and Propaganda. *Problems of Slavic Studies*, 65, pp.193–200. (In Ukrainian)

Maksimenko, V., 2003. *Danilevsky and geopolitical interpretation of history. Analytical Review*. [online] Available at: <http://www.pravoslavie.ru/analit/030325110429.htm> [Accessed November 11, 2019] (In Russian)

Mamedov, I. M., 2016. *The World System: Meaning and Trends*. [online] Available at: <https://riss.ru/analytcs/28181/> [Accessed: November 26, 2019] (In Russian)

Nenasheva, Z. S., 1984. Ideological and political struggle in the Czech Republic and Slovakia in the early twentieth century: Czechs, Slovaks and Neo-Slavism. 1898–1914. Moscow: Science. (In Russian)

Poleshchuk, T., 1993. Russia, Europe and the Slavs in M. Danilevsky's Interpretation. *Problems of Slavic Studies*, 45, pp.152–154. (In Ukrainian)

Putin, V. V., 2005. *Message to the Federal Assembly of the Russian Federation on April 25, 2005*. [online] Available at: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931> [Accessed November 24, 2019] (IN Russian)

Putin, V. V., 2012. *Russia: a national question*. [online] *Nezavisimaja newspaper*. Available from: http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html [Accessed: November 26, 2019] (In Russian)

Putin, V. V., 2013. *Speech at a meeting of the Council on Interethnic Relations*. [online] Available at: <http://kremlin.ru/events/president/news/17536> [Accessed: November 26, 2019] (In Russian)

Putin, V. V., 2018. *Speech at the plenary session of the XXII World Russian People's Assembly*. [online] Available at: <http://kremlin.ru/events/president/news/59013> November 1, 2018 17536 [Accessed: November 26, 2019] (In Russian)

Rozumnyj, M. M., ed., 2018. *Putin's regime: reboot – 2018*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. (In Ukrainian)

Russian Institute for Strategic Studies. Conference participants at RISS: Danilevsky's ideas should be in demand by the elites. [online] RISS. Available: <https://riss.ru/events/25832/> [Assessed: November 25, 2019]

Troebst, S., 2014. Post-Panslavism? Political connotations of Slaviness in 21 Century Europe. *Post-Panslavismus. Slavizität, Slavische Idee und Antislavismus um 20 und 21 Jahrhundert*. Göttingen: Wallstein Verlag. s.17–21

Walicky, A., 1998. *In the Captivity of the Conservative Utopia: Structure and Forms of Russian Slavophilia*. Kiev: Osnovy. (In Ukrainian)

Yanov, A., 2007. *Nikolai Danilevsky and Historical Perspectives on Russia*. [online] Available at: <https://polit.ru/article/2007/11/16/yanov/> [Accessed: November 26, 2019] (In Russian)

Yanov, A., 2012. *Who has Putin "Borrowed" his Article From?* [online] Available at: <https://snob.ru/profile/11778/blog/46401> [Accessed: November 26, 2019] (In Russian)

**PANSLAVISM IN MODERN RUSSIA:
ACADEMIC AND POLITICAL DIMENSION
(based on M. Danilevsky's ideological heritage)**

Natalia KOVALCHUK

*Ukrainian Catholic University
Kozelnytska Str. 2a., room 422 Lviv, 79026
Department of Modern and Contemporary History
e-mail: nkoval@ucu.edu.ua*

Abstract

Background: While international tensions increase and Russia's relations with the US and the European Union are worsening as a result of the annexation of Crimea and military intervention in Eastern Ukraine, the presence of Pan-Slavic ideas in the Kremlin's propaganda arsenal becomes more and more visible. Russian politicians, scholars, and conservative public figures often voice the central thesis of Pan-Slavism about the difference and the eternal confrontation between Russia and the West and explain the nature of actual conflicts in the light of this thesis.

Purpose: To analyze the contemporary manifestations of Pan-Slavism in the academic, educational and political circles of the Russian Federation by examining the current role of the intellectual heritage of Nikolai Danilevsky, a Russian scientist and conservative philosopher, author of the well-known book "Russia and Europe."

Results: The material presented in the article testifies that Pan-Slavism continues to function in various cultural and political contexts, including undergoing a new rise in Russia in the XX-beginning of the XXI centuries. Slavic motives today are not only present in artistic or academic narratives – as the contemporary appeal to Danilevsky's ideas shows, but they are also periodically instrumentalized for political purposes. In the imagined world of Russian Pan-Slavism, Russia looks stronger than the Western powers, capable of becoming a center of attraction for Slavic neighbors. Radical Russian nationalism borrowed the agenda of the Pan-Slavists of the second half of the XIX century with a view to restoring lost influence in Central and Southeastern Europe.

Key words: Pan-Slavism, Russian imperialism, M. Danilevsky, "Russia and Europe".